

Lennart Steenberg

Een pleidooi voor de associatieve waarheid

Een antwoord van de geesteswetenschappen op de tirannie van cijfers en modellen

Wie het pamflet ‘Weg met de wetenschap’ van Willem Otterspeer, hoogleraar Geschiedenis aan de Universiteit Leiden, leest, maakt kennis met een aantal basisdichotomieën, welke de geschiedfilosoof gebruikt om de verschillende methodische en inhoudelijke richtingen binnen het universiteitswezen in kaart te brengen. Hij doet dat tamelijk basaal, maar het pamflet geeft wel een bondig overzicht van de ontwikkeling van de universiteit door de eeuwen heen. Otterspeer schetst een wordingsgeschiedenis van de universiteit om vervolgens aan te voeren dat het de verkeerde kant op gaat met dit instituut. Immers, de bètawetenschappen lijken steeds meer aan terrein te winnen binnen de universiteit. Dat gaat ten koste van de door ons zo geliefde geesteswetenschappen, welke in Groningen ondergebracht zijn bij de Letterenfaculteit en door de Leidse hoogleraar worden aangeduid als humaniora. De eeuwenoude strijd tussen alfa- en bètawetenschappen – zo laat ook Otterspeer zien – valt steeds vaker in het voordeel uit van de laatste groep en verschaft menig geesteswetenschapper een minderwaardigheidscomplex.¹

De universiteit is niet meer in evenwicht. Over de gehele breedte zijn de humaniora sterk gemarginaliseerd. Dat is geen recente ontwikkeling. Otterspeer beschrijft een langdurig rationaliseringsproces in de westerse maatschappij, waarbij de universiteit in hoge mate geïnfecteerd is geraakt door het virus van de natuurwetenschappen: "De fetisj van de feitenreeks, de aanbidding van de grafiek, reduceerde de universiteit tot een rekenmodel."² Bijkomende kwalijke symptomen zijn vergaande specialisering, kwantificering, de klemtoon op het tijdschriftartikel ten koste van het boek en de invoering van het Engels als communicatiemiddel; invloeden die vijandig zijn aan de humaniora. Niet alleen is de verhouding alfa-bèta zwaar verstoord geraakt, ook binnen het geesteswetenschappelijk domein dringt de kwantificering door. Een goed voorbeeld hiervan is het spook van

‘big data’ dat door de geschiedwetenschap waart. In een recente Hoog van de Toren uitte Jilt Jorritsma reeds zijn zorgen over dit verschijnsel.³ ‘Alsof een grotere hoeveelheid data gelijk staat aan een beter begrip van het menszijn, van de wereld,’ merkte hij hier terecht over op.

Otterspeer neemt het op voor de humaniora, door haar specifieke kracht te benadrukken. Hij is niet de eerste die dit doet. (Contra-)revolutionair was de zienswijze van de geschiedfilosoof Giambattista Vico (1668–1744), die aan de hand van zijn *verum/factum* principe op magnifieke wijze de gebrekkingheid van de menselijke kennis pareerde.⁴ Dit principe houdt kort gezegd in dat we alleen de dingen die ‘we’ als mensheid zelf gemaakt hebben, waarlijk kunnen kennen:

Those who make or create something can understand it as mere observers of it cannot. Since men in some sense make their own history, men understand it as they do not understand the world of external nature.⁵

Laat het menselijk handelen nou net datgene zijn waar wij ons binnen de geesteswetenschappen mee bezig houden. Deze unieke subject-object relatie onderscheidt ons van de andere wetenschappen en is, aldus Vico, onze voornaamste kracht. Door ons menszijn zijn wij in staat te ‘begrijpen.’

Ook Otterspeer komt met een afbakening van het geesteswetenschappelijk domein. Waar een beoefenaar van de natuurwetenschappen alleen te maken heeft met een objectiveerbare wereld, een werkelijkheid *out there*, houden de humaniora zich bezig met een werkelijkheid *between us*. Otterspeer: ‘Het is [binnen de geesteswetenschappen] altijd constructie en context. Het is een totaal ander spelletje.’⁶ Otterspeer specificeert dit verschil in levenshoudingen – want dat zijn het – aan de hand van de klassieke tegenstelling tussen het platonisme en het sofisme, daterend uit de vijfde eeuw voor Christus. De eerste stroming was essentialistisch, die wiskunde als grondplan van de werkelijkheid (en als hoeksteen van Plato’s ideeënleer) beschouwde. De sofisten daarentegen waren relativistisch; waarheid is volgens hen plaats- en tijdsgebonden en komt alleen tot stand in de botsing der meningen.

Geesteswetenschappers gebruiken daarbij een ‘dikke’ manier om de werkelijkheid te beschrijven, in tegenstelling tot de ‘dunne’ manier die gangbaar is in de (natuur)wetenschap:

Wetenschap is wat ze sedert de wetenschappelijke revolutie al zo'n eeuw of vier is: een zaak van zo rijk mogelijke theorieën, geformuleerd in een zo doorzichtig mogelijke taal, ter verklaring van een zo groot mogelijk aantal verschijnselen en ter voorspelling van een zo gedetailleerd mogelijke ontwikkeling.⁷

De 'dikke' manier daarentegen vindt haar uiterste vorm in de literatuur. 'Woorden zijn de getallen van de schrijver, metaforen de modellen van de romancier.'⁸ En zo geldt dat ook in zekere mate voor de geesteswetenschappen. De subjectiviteit van de schrijver, die werkt vanuit zijn eigen ervaringen, overtuigingen en discours, valt daarbij niet te ontkennen. Dit kun je halsstarrig proberen te negeren aan de hand van een inmiddels eeuwenoud objectiviteitsideaal. Dat lijkt me tevergeefs. Vico's zienswijze in acht nemende, is de subjectiviteit van de geesteswetenschapper eerder zijn sterkste wapen; een noodzakelijke voorwaarde van waaruit hij kan doordringen tot het menselijk handelen in het verleden en heden.

De subjectieve wereld van de schrijver wordt vervolgens omgezet in de al even subjectieve wereld van de lezer. Die lezer moet in de eerste plaats bereikt worden. Daarom zeg ik: laten wij de barricades opgaan. Laten we weer betogen schrijven, waar geen wiskundig model tegenop kan. Laten we goed opgeschreven en doordachte narratieven te berde brengen, die discussies aanzwengelen. En dan heb ik het niet enkel over discussies binnen de muren van de universiteit, in werkcolleges tussen studenten Geschiedenis. Met goed doordachte betogen doel ik niet op de gebruikelijke enerzijds-anderzijds-verhalen waar wij zo gewend aan geraakt zijn. Wetenschappelijke betogen horen, mits onderbouwd en onafhankelijk tot stand gebracht, scherp te zijn. Hoe brengt dit uiteindelijk een beter 'begrip' van de mensheid tot stand? Verschillende perspectieven tezamen genereren een intersubjectieve, perspectivische waarheid, zoals Nietzsche dat reeds noemde:

Er bestaat alleen maar een perspectivisch zien, alleen maar een perspectivisch 'kennen'; en hoe meer affecten we over een zaak aan het woord laten, hoe meer ogen, verschillende ogen, we voor dezelfde zaak weten te gebruiken, des te vollediger zal ons 'begrip' van de zaak, onze 'objectiviteit' zijn. Maar het elimineren van elke wil, het buiten spel zetten van alle affecten, aangenomen dat we dat zouden kunnen: hoe nu? Zou dat geen castratie van het intellect betekenen?⁹

Geen essentialistische, platonische waarheid dus, maar een werkelijkheid tussen mensen, over mensen. Erken uw eigen subjectiviteit, wees u ervan

bewust en durf te schrijven. Want dat is waar wij goed in zijn! Otterspeer schrijft mede daarom: weg met de (traditionele) wetenschap. Ik zou daar aan toe willen voegen: laten wij een andersoortige waarheid nastreven, namelijk de associatieve waarheid. Hiermee bedoel ik de waarheid die ontstaat door een intens gevoel van herkenning bij een lezer ten overstaande van een schrijver, wat een onmetelijk gevoel van echtheid genereert. Het is de puurste vorm van waarheid, maar wel één die is voorbehouden aan een individuele lezer in relatie tot een geesteswetenschappelijk product. Men kan zich pas waarlijk associëren met de strekking van een boek, wanneer de affecten van de schrijver – of anders: de geest van de geesteswetenschapper – erin doorschemeren. Associatie verbindt de subjectieve wereld van de schrijver met de subjectieve wereld van de lezer. Het is een vorm van waarheid, die vergelijkbaar is met het schone gevoel van herkenning bij een tot de verbeelding sprekende grap. Het gedeelde menszijn van schrijver en lezer is al met al dat wat de geesteswetenschappen onderscheidend maakt, net zoals het gedeelde menszijn van onderzoeker en het onderzochte door Vico als voornaamste kracht van de geesteswetenschappen is gedefinieerd.

Nog even terug naar de ‘dikke’ manier van de werkelijkheid beschrijven, welke haar uiterste vorm vindt in de literatuur. Let wel: het betreft hier een notie van literatuur die erop uit is ‘ons aan onszelf voor te stellen, ons te veranderen, zo mogelijk te verbeteren, zo niet te verzoenen met ons lot.’¹⁰ Welnu, wat wil een mens nog meer? De associatieve waarheid verzorgt hierin *par excellence*. Via de geesteswetenschapper houdt de lezer zich als het ware een spiegel voor, wat resulteert in een beter zelfbegrip en uiteindelijk een beter begrip van de mensheid. De term geeft het al aan: de lezer moet zich kunnen associëren met de ‘dikke’ werkelijkheid die een geesteswetenschapper, vanuit zijn eigen menselijkheid, beschrijft aangaande het menselijk handelen in het verleden en heden. En daarvoor is het belang van een tot de verbeelding sprekend narratief evident.

Maar als we dan toch het traditionele waarheidsideaal sedert de wetenschappelijke revolutie zouden loslaten, moeten we dan niet tegelijkertijd de universiteit de rug toekeren als reactie op de marginalisering van ‘onze’ Letteren? Dat is geen goed plan. Antoon de Baets en Nienke de Deugd, leden van de Personeelsfractie van de Universiteitsraad van de Rijksuniversiteit Groningen, schrijven dat voorstanders van een dergelijke amputatie een ‘brevet van domheid’ verdienen.¹¹ De universiteit kent volgens hen enkele kerntaken, waarvan een adequate vervulling onmogelijk is zonder een Letterenfaculteit. Eén daarvan is de ontwikkeling van een

duurzame cultuur van kritiek en onafhankelijk denken, los van politiek of publieke opinie. Een andere kerntaak betreft de bevordering van kennis door te zoeken naar belangrijke waarheden over de werkelijkheid. Laten we die kerntaken vooral blijven vervullen, maar dan wel op onze eigen karakteristieke wijze.

Nietzsche wordt ook wel ‘de filosoof van het uitroepteken’ genoemd. Laten wij de historici van het uitroepteken zijn. Juist de ‘dikke’ manier van het beschrijven van de werkelijkheid is wat ons geesteswetenschappers kan redden van de tirannie van cijfers en modellen. De sociaaleconomische geschiedenis is een specifieke tak van geschiedbeoefening; het moet niet zo zijn dat de geschiedschrijving in zijn totaliteit bedolven raakt onder kwantificering. Juist de uitgesprokenheid van de geesteswetenschapper, van de historicus biedt de mogelijkheid tot associatie bij zijn publiek. En zolang daar sprake van is, zullen wij niet opzij geschoven worden!

Noten

1. Rens Bod, *De vergeten wetenschappen: een geschiedenis van de humaniora* (Amsterdam: Bakker, 2010).
2. Willem Otterspeer, *Weg met de wetenschap: een pleidooi voor de universiteit* (Amsterdam: De Bezige Bij, 2015), 23.
3. Jilt Jorritsma, “Hoog van de Toren: waarom The History Manifesto niets zal veranderen,” *Historisch Tijdschrift Groniek* 47, no. 3/4 (2016): 335-339. Jorritsma bespreekt hier de opkomst van de ‘big data’, waarbij de geschiedwetenschap haar gezichtsveld beperkt tot datgene wat in kwantitatieve data behapbaar is.
4. Het betreft hier een radicale theorie, die werd opgeschreven in een tijd dat de skepsis tegen alles wat wij van het verleden menen te weten hoogtij vierde (i.e. filosofen als Descartes). Vico druist vol tegen dit scepticisme in.
5. Isaiah Berlin, *Vico and Herder: two studies in the history of ideas* (London: The Hogarth Press, 1976), xvi.
6. Otterspeer, 32.
7. Idem, 14.
8. Ibidem.
9. Friedrich Nietzsche, *De genealogie van de moraal* (Amsterdam: Arbeiderspers, 2016), 115.
10. Otterspeer, 14.
11. Antoon de Baets en Nienke de Deugd, “Waarom Letteren belangrijk is,” *Universiteitskrant Groningen*, 24 maart 2016, laatst geraadpleegd 1 maart 2017, www.ukrant.nl/universiteit/waarom-letteren-belangrijk-is.html.

IPSKAMP *printing*

thesis and more

Postbus 333
7500 AH Enschede
info@ipskampprinting.nl
www.ipskampprinting.nl

Auke Vleerstraat 145
7547 PH Enschede
T. 053 482 62 62

Science Park 402
1098 XH Amsterdam
T. 020 428 77 00

Bergselaan 169 B
3037 BJ Rotterdam
T. 010 467 25 39

Sint Annastraat 99
6524 EK Nijmegen
T. 024 360 09 58